

ONTVLAMBARE VINGERS

De sociale en educatieve functie van kinderopvang

Competentieverhoging in de kinderopvang is een belangrijke voorwaarde om de sociale functie van de kinderopvang waar te kunnen maken. Internationaal is er de laatste decennia een consensus gegroeid over het belang van de voorschoolse opvoeding. Zowat alle landen ter wereld hebben geïnvesteerd in de toegankelijkheid van dergelijke voorzieningen, waardoor het aantal kinderen in voorschoolse instellingen is toegenomen¹. Ook in de West-Europa is de voorschoolse opvoeding een belangrijker beleidsthema geworden. Onderzoeken tonen immers keer op keer dat maatschappelijk achtergestelde kinderen (kinderen uit arme en / of allochtone gezinnen) minder halen uit het onderwijs dan de andere kinderen. In bijna alle OESO-landen is er een groep van 10 tot 20% kinderen die – ondanks een normale aanleg – toch een minder gunstige ontwikkeling hebben omwille van socio-economische, culturele en taalfactoren. Parallel hiermee is een hele stroom van onderzoek op gang gekomen die aantoont dat vroege ervaringen later het verschil kunnen maken. Investerings in de voorschoolse leeftijd lonen op latere leeftijd omdat ze de schoolresultaten positief kunnen beïnvloeden².

Kortom: kwaliteitsvolle kinderopvang kan het verschil maken. Dat is meteen één van de belangrijke sociale en educatieve functies van kinderopvang. Er zijn echter twee evidente voorwaarden om die functies te kunnen vervullen. Ten eerste moet de kinderopvang *toegankelijk* te zijn voor deze groepen. Ten tweede moeten de ervaringen die kinderen en ouders er opdoen ook *kwalitatief* te zijn.

Om die reden heeft het ECCE AMA project als één van haar vier doelstellingen: “de sociale functie van kinderopvang integreren in het vormings- en bijscholingsaanbod inzake kinderopvang”. De operationele doelstelling 2 (een vormingsaanbod ondersteunen dat zich richt op de competentieontwikkeling van medewerkers en leidinggevenden in de kinderopvang) richt zich met name op de tweede voorwaarde voor de sociale functie, namelijk er voor zorgen dat de ervaringen van kinderen en ouders kwalitatief zijn. Deze publicatie “Ontvlambare Vingers” is daar een bijdrage toe.

In een eerste deeltje gaan we in op wat “kwalitatieve ervaringen” zijn. Daarna gaan we wat uitgebreider in op de inhoud van “Ontvlambare Vingers” en hoe die kan bijdragen aan die “kwalitatieve ervaringen”. Ten slotte leggen we uit waarom de eigenzinnige aanpak van deze publicatie kan bijdragen tot de competentieverhoging van het personeel in de kinderopvang hierover.

Kwalitatieve ervaringen voor kinderen en ouders

Het werk van Ferre Laevers van het Centrum Ervaringsgericht Onderwijs (KULeuven) geeft ons heel wat informatie over wat kwalitatieve ervaringen van kinderen zijn. Hij heeft immers jarenlang onderzoek gedaan naar de procesvariabelen die maken dat de ontwikkeling van kinderen baat heeft bij de kleuterschool of de kinderopvang. Uit zijn werk blijkt dat “welbevinden” en “betrokkenheid” twee kernvariabelen zijn. Kinderen steken immers niet zomaar iets op van gelijk welke activiteiten. Opdat ze er baat bij zouden hebben, is het nodig dat ze er zich goed voelen (welbevinden) en dat ze geconcentreerd bezig zijn (betrokkenheid). Vervelend is echter dat er ook indicaties zijn dat het welbevinden en de betrokkenheid van anderstalige kinderen in de kinderopvang lager is dan van de Nederlandstalige kinderen. Kortom, vroege (voorschoolse) ervaringen kunnen een positieve invloed uitoefenen op de latere schoolloopbaan, maar het is niet om het even welke vroege ervaringen dat zijn. Het is dus ook nodig te omschrijven wat positieve vroege ervaringen kunnen zijn. Uit het werk van Ferre Laevers, maar ook uit het uitgebreide EPPE-onderzoek³ in Groot-Brittannië of uit het literatuuroverzicht van Leseman (2000) komt telkens dezelfde evidentie terug. Je mag kinderen in een zo rijk mogelijke omgeving plaatsen, ze zullen enkel tot betekenisvolle activiteiten komen, als ze zich er ook goed voelen. Dat betekent in de eerste plaats er voor zorgen dat elk kind zich erkend weet, het

¹ UNESCO. (2006). Strong foundations. Early childhood care and education. EFA Global Monitoring Report 2007. Paris: UNESCO.

² Voor een goede samenvatting van deze onderzoeken, zie Leseman, P. (2002). *Early childhood education and care for children from low-income or minority backgrounds*. Paris: O.E.C.D. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2006). *Starting Strong II. Early Childhood Education and Care*. Paris: O.E.C.D.

³ Zie <http://www.ioe.ac.uk/schools/ecpe/eppe/index.htm>

gevoel krijgt geaccepteerd te worden zoals hij of zij is. En dus betekent het dat de kinderopvang rekening houdt met de diversiteit in de gezinnen en de ouders een belangrijke plaats geeft.

Het is niet toevallig dat in het grote EPPE onderzoek bijvoorbeeld gebleken is dat het aspect dat doorslaggevend is in de mate waarop kinderen “leren”, precies de mate is waarin men met de culturele verscheidenheid rekening houdt. Leseman (2002) komt in zijn omvangrijke literatuuroverzicht tot gelijkaardige besluiten. Voorschoolse opvoeding dient – om positieve effecten te sorteren op kinderen uit kansarme of allochtone gezinnen – onderwijs en zorg te combineren, mag niet enkel gericht zijn op de ontwikkeling van kinderen (child-focused), maar dient de ouders nauw te betrekken (family-focused) én ook de lokale gemeenschap (community-focused). Hij stelt immers ook vast dat lang niet alle interventies effecten hebben, integendeel, een grote meerderheid van onderzochte interventies heeft geen duurzame effecten.

Nu duidelijk is dat respect voor diversiteit zo’n essentiële voorwaarden is voor educatieve en sociale kwaliteit is het noodzakelijk om iets duidelijker te zijn over wat dat respect voor diversiteit inhoudt. We kunnen daarvoor te rade gaan bij het Europese netwerk DECET, een netwerk van experts uit tien Europese landen hierover⁴. Zij vatten het samen in zes doelstellingen. Kinderopvang dient een plaats te zijn

- waar elk kind en elke ouder het gevoel heeft er bij te horen
- ervaart dat de verschillende aspecten van zijn / haar identiteit erkend en gewaardeerd worden. We gaven al aan dat dit een essentiële voorwaarde is. Kinderen dienen op die jonge leeftijd in de eerste plaats een positief zelfbeeld op te bouwen.
- Van elkaar kan leren over culturele en andere grenzen heen
- Kan participeren als actieve burger
- Bewust omgaat met vooroordelen
- Samenwerkt om institutionele vormen van vooroordelen en discriminatie te bestrijden

Kortom, willen we van de kinderopvang een volwaardig educatief milieu maken, dan gaat het er niet om op steeds vroegere leeftijd “schooltje” te spelen. Integendeel, is er heel wat onderzoek dat aangeeft dat de school net bepaalde vormen van “leren” stimuleert die gangbaar zijn in blanke middenklasse gezinnen en dat dit net een van de redenen is waarom sommige kinderen het minder goed doen op school⁵. Educatief rijke ervaringen zullen er integendeel net in bestaan ook andere vormen van “leren” te waarderen, die vaker vertrekken vanuit de reële ervaringen van kinderen. Dat betekent dat we onze kijk op kinderen ook moeten variëren.

Educatieve en sociale kinderopvang is zinnige en kunstzinnige kinderopvang

In het verleden hebben het netwerk DECET en het VBJK – zowel via publicaties⁶ als via verschillende projecten⁷ - aangetoond dat kunstzinnig werken met jonge kinderen een goed middel is om te werken aan respect voor diversiteit, sociale inclusie en om het educatieve milieu van kinderen te verrijken. Ook Cameron en Moss⁸ komen na een omstandig onderzoek over de zorgberoepen in Europa tot het

⁴ Zie www.decet.org

⁵ Zie bijvoorbeeld Rogoff, B., Moore, L., Najafi, B., Dexter, A., Correa-Chávez, M., & Solis, J. (2005). Children's development of cultural repertoires through participation in everyday routines and practices. In J. Grusec & P. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization*. New York: Guilford.

⁶ Bijvoorbeeld Boudry, C. & Vandenbroeck, M. (2001) *Spiegeltje, Spiegeltje. Een werkboek voor de kinderopvang over identiteit en respect*. Amsterdam: SWP.

⁷ Bijvoorbeeld de projecten van Schedia in Elefsina en Metaxourgio, Griekenland of de modules die VBJK verzorgde in de opleiding EJE in de ESSSE, Lyon en die gerelateerd werden aan de module “Culture et Education” in die opleiding.

⁸ Cameron, C. & Moss, P. (2007) *Care Work in Europe. Current understandings and future directions*. London: Routledge.

besluit dat esthetische competenties en brede culturele kennis behoren tot de basiscompetenties. Daar zijn goede redenen voor⁹ :

- Kunstzinnig werken laat kinderen toe zich op een veelheid van manieren uit te drukken. Ook minder verbale kinderen (of kinderen die een andere dan de standaardtaal praten) krijgen daardoor expressievormen aangeboden. Via die expressie kunnen kinderen een steviger zelfbeeld opbouwen, wat een belangrijke voorwaarde is om de ontmoeting met anderen aan te gaan. De meervoudigheid van expressie laat kinderen toe nieuwe aspecten van de identiteit te exploreren en op die manier de meervoudige identiteitsontwikkeling te bevorderen.
- Dergelijke expressievormen bevorderen de gelijkwaardige uitwisseling *tussen* kinderen omdat ze zowel talige als niet talige communicatie toelaten. Het is een wel gekende observatie dat kinderen tijdens kunstzinnige activiteiten erg leren van elkaar en elkaar beïnvloeden. Wanneer ze samen tekenen bijvoorbeeld, kijken kinderen naar elkaars werk en inspireren ze elkaar, terwijl, wanneer een volwassene met hen tekent, die eerder de expressie van de kinderen stil legt omdat hij/zij hen onwillekeurig de boodschap geeft "ik kan dat niet". Niet toevallig noemen de pedagoga van Reggio daarom het kind als eerste pedagoog.
- Kunstzinnige activiteiten zijn een uitstekend middel om ouders bij de werking van de kinderopvang of de kleuterschool te betrekken, om te documenteren wat kinderen in de voorzieningen beleven en daarover de dialoog aan te gaan, zonder anderstalige ouders uit te sluiten. Zij lenen zich daarom goed voor een curriculum dat sociale inclusie beoogt. Gesprekken die vertrekken van foto's van kinderen of van "werk" van kinderen laten vaak toe om de eerste drempels in het contact met ouders te verminderen.

Kunstzinnige activiteiten zijn dus helemaal niet het doel, maar een mogelijk *middel* (naast andere middelen) om aan doelstellingen zoals die van het DECET netwerk te werken.

Voorwaarde is uiteraard dat de activiteiten deskundig begeleid worden. Dat houdt volgende competenties in:

- Vertrouwen hebben in de mogelijkheden van de kinderen en niet uitgaan van hun tekort (deficit). Dat betekent dat men uitgaat van een krachtig kindbeeld, een beeld van kinderen die een grote interesse hebben in hun omgeving, die in se communicatieve wezens zijn. Het betekent dus ook dat hun uitdrukkingen ernstig genomen worden. Dat houdt tevens in dat men afstapt van de idee dat kinderen enkel "leren" door de inbreng van de volwassene.
- Sensitief omgaan met kinderen: de begeleider moet heel zorgvuldig aandacht hebben voor de kinderen om hun (ook niet talige) expressie op te merken en naar waarde te schatten. De begeleiding moet als het ware een even onderzoekende houding¹⁰ aannemen dan kinderen doen en dat vraagt een grote gevoeligheid voor de leefwereld en de ervaringen van kinderen en een groot observatievermogen. Het betekent als het ware dat de begeleiders de *verwondering* van kinderen kunnen delen.
- Responsief kunnen omgaan: de begeleider moet kunnen inspelen op datgene waar de kinderen mee bezig zijn én tegelijk die leefwereld uitbreiden. Zij moet de verwondering niet alleen mee beleven, maar ook kunnen uitlokken. Dat betekent dan weer dat kunstzinnig werken niet enkel een zaak is van activiteiten aanbieden, maar ook gebruik maken van spontane voorvallen.

Ontvlambare vingers: een eigen-zinnige bijdrage tot competentiebevordering

De publicatie *Ontvlambare vingers* wil verantwoordelijken, begeleiders en opleiders **sensibiliseren** voor het vormgeven aan een educatief rijk en verscheiden milieu in een context van diversiteit en sociale inclusie. Tegelijk wil de publicatie op een ongebruikelijke wijze de genoemde competenties bevorderen. Dat willen we bereiken door:

- De verwondering van kinderen te observeren en zo weer te geven dat die verwondering aanstekelijk werkt
- De meervoudige expressie van kinderen naar waarde te schatten zodat de volwassenen aangezet worden die ook in hun eigen omgeving op te merken.

⁹ Voor meer theoretische achtergrond hierover, zie: Vandenbroeck, M. (1999) *De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid*. Amsterdam: SWP.

Meeuwig, M.; Schepers, W. & van der Werf, T. (2007) *Sporen van Reggio*. Amsterdam: SWP.

¹⁰ Voor een diepere uitwerking hiervan verwijzen we naar Dahlberg, G. & Moss, P. (2005). *Ethics and Politics in Early Childhood Education*. London: Routledge.

- Het traditionele kindbeeld van het kind dat “onaf” is en moet leren van de volwassene te doorbreken
- De observaties van kinderen sterk visueel weer te geven, maar tegelijk te koppelen aan meer theoretische of filosofische beschouwingen
- Praktische tips te geven voor activiteiten die de verwondering, de meervoudige expressie, de identiteitsontwikkeling en het omgaan met elkaar bevorderen.

We gaan er van uit dat er voldoende uitstekende werken op de markt zijn die dit thema rationeel naar voor brengen. Toch merken we dat er nog heel wat drempels zijn om met die werken aan de slag te gaan. Daarom lijkt het ons wenselijk en nodig een publicatie uit te brengen die deze thema's aanpakt, uitgaande van het *emotionele leren*. We willen met andere woorden een minder traditionele publicatie maken, die eerder aangrijpt, dan uitlegt; eerder “goesting” doet krijgen dan argumenteert; eerder aansteekt en ontvlamt, dan beredeneert.

Om die redenen is het boek niet rationeel opgebouwd. Het vertrekt steeds van observaties, beelden, visuele weergaven van de verwondering, de betrokkenheid en de expressie van jonge kinderen. Die beelden worden doorkruist door beschouwingen, gesprekken met deskundigen en inspiratie van kunstenaars die net aanzetten om vanuit die beelden te reflecteren op onze ideeën over kinderen en over onze rol als volwassenen. Ze worden ook aangevuld met technische informatiefiches over mogelijke activiteiten. Een DVD vult het boek aan. Daarin worden bepaalde activiteiten verder geïllustreerd en becommentarieerd door mensen die de blik van de volwassenen verruimen, zoals choreograaf Alain Platel doet bij zijn observaties van de bewegingen van jonge kinderen.

De uitgave bevat een aantal rode draden die doorheen alle hoofdstukken lopen

- Meervoudige identiteitsontwikkeling, het ondersteunen van een stevig zelfbeeld door veelvuldige expressievormen uit te lokken en te waarderen (denk bijvoorbeeld aan het werk van Ahmed in dit boek, die de kleur van zijn ogen zoekt bij het maken van een zelfportret, maar ook de kinderen die zichzelf manifesteren door een brief te schrijven).
- De relatie tot de andere: exploreren van de communicatie en de verbondenheid tussen kinderen (denk ook weer aan de zelfportretten, maar ook aan het project waarin kinderen de stad intrekken met hun fototoestel).
- Observatie en documentatie: het leren kijken naar kinderen, het vastleggen van die observatie en ze mededeelzaam maken in het team en met de ouders, als voorwaarde voor wat Dahlberg & Moss: meaning making noemen (betekenis verlenen aan het werk in de kinderopvang).
- Kindbeelden: onze manier van kijken naar kinderen (als nog-niet-wezens) omdraaien om de “agency” van kinderen te zien (denk bijvoorbeeld aan hoe Alain Platel anders kijkt naar kinderen)
- Democratische kinderopvang: of zoals Dahlberg & Moss zeggen “fora of cultural meanings”, waar zowel professionelen als kinderen, ouders én buurt betrokken zijn en participeren in een context van diversiteit en sociale inclusie (denk bijvoorbeeld aan hoe de ouders een deel worden van de activiteit waarbij zij met hun kinderen de vloer en de muren van het kinderdagverblijf “volkribbelen”).

Die rode draden worden niet expliciet in afzonderlijke hoofdstukken beschreven, maar lopen kriskras door het boek, zoals in het echte leven zelf. Het boek werd daarom opgebouwd rond vijf kernbegrippen:

ik (en de ander), beweeg, tijd, verwondering, ankers.

In elk deel krijgt de lezer praktische tips, links naar bestaande kunstwerken en kunstenaars, observaties van activiteiten en meer theoretische beschouwingen van

- Pierro Saccetto, Italiaans filosoof en pedagoog, belangrijke inspiratiebron voor de kinderopvang in Noord-Italië.
- Herwig De Weerd, theatermaker met een rijke ervaring in kindertheater
- Margot Meeuwig van de Stichting Pedagogiekontwikkeling 0-7 en motor van het project Sporen (Reggio-referentiepunt in Nederland)
- Michel Vandenbroeck, pedagoog, auteur van De Blik van de Yeti over omgaan met diversiteit in de kinderopvang.

Deze beschouwingen worden direct gerelateerd aan concrete activiteiten en observaties van die activiteiten. Daarvoor konden we een beroep doen op de jarenlange ervaring van Caroline Boudry. Zij werkte niet alleen meerdere jaren in de praktijk met jonge kinderen, maar geeft ook heel wat vorming en bijscholing over kunstzinnige activiteiten, leidde een project hierover bij VBJK en publiceert hier geregeld over in het tijdschrift KIDDO. De activiteiten in dit boek kwamen ermede ook dank zij de actieve medewerking van verschillende voorzieningen: Patjoepelke (Lokeren), Roodebeek (Sint-Lambrechts-Woluwe), Elmer (Brussel), IBO 't Pagadderke (Gent), IBO De Kromme (Lokeren), Craenendonck (Leuven), Dienst Kunsten (Gent), VSPW (Gent).

Daarenboven werkten twee kunstenaars mee aan dit boek: beeldhouwster *Nadine Demeester* en choreograaf *Alain Platel* (artistiek leider van de wereldvermaarde Ballets Contemporains de la Belgique). Nadine De Meester voerde een project uit in een buitenschoolse opvang in een Gentse sociale woonwijk, waarbij de kinderen hun stad en het concept "standbeeld" verkenden en een eigen monument creëerden voor hun buurt. Alain Platel verkent samen met een danser de eerste aarzelende stappen van kinderen-die-goed-kunnen-vallen.

In de situering hebben we uitgelegd waarom deze publicatie een sensibiliserende en aanstekelijke doelstelling heeft. Dat vraagt een aparte aanpak. We willen ingelijk een warm bad, waar je je kunt in onderdompelen en in snuisteren, maar waar je ook voor gaat zitten en een inspanning levert om een eerder complexe bijdrage te lezen. Om het concept en de doelstellingen van dit boek tot hun recht te laten komen was een bijzondere vormgeving nodig. Je kunt moeilijk praten over de waarde en de schoonheid van het werk van kinderen en tegelijk dat werk presenteren als een goedkoop akkefietje. Daarom werken we met een getalenteerde grafische ontwerpster, *Regine De Loose*, die van meet af aan betrokken is bij de auteurs en mee werkt aan de selectie van de beelden, de dialoog tussen tekst en beeld en de vormgeving.

En tot slot: waarom 'Ontvlambare Vingers'?

Omdat er zo weinig nodig is, bij jong en bij oud, om het vuur weer op te doen laaien en de vingers te laten jeuken van verlangen om beelden te maken, te dansen, te musiceren, te spelen, te dromen, jezelf en de anderen te verrassen. Want door alles wat we op die manier maken en doen ontdekken we iets van onszelf en de wereld rondom ons, laten we een spoor en een teken achter, waardoor het leven, elke dag weer, iets be-tekent.

We verwachten dat deze publicatie een belangrijke bijdrage kan leveren tot een verandering in de blik van begeleiders op kinderen, op hun werk en op zichzelf als begeleiders:

- respect voor de individualiteit en de kracht (agency) van kinderen
- aandacht voor de veelvuldigheid van expressievormen (naast talige expressie)
- aandacht voor initiatieven die zij kunnen nemen voor de ontplooiing van alle potentialiteiten van kinderen
- aandacht voor hoe ze door hun ingrijpen de relatie tussen de kinderen en met de ouders kunnen beïnvloeden
- inspiratiebronnen om aan de slag te gaan
- en bovenal: plezier in hun werk

ECCE AMA

Deze publicatie kwam tot stand in het kader van het EQUAL-project ECCE AMA.

De hoofddoelstelling van dit project is een innovatief, kwaliteitsvol instrument te ontwikkelen om kansengroepen op te leiden voor een job in de kinderopvang, meer bepaald opvangouder of medewerker in de buurt- en nabijheidsdiensten.

Hiermee willen we :

- de kansen op de arbeidsmarkt van risicogroepen verhogen, via erkenning van verworven competenties en aangepaste opleiding
- de toeleiding en de betrokkenheid van mannen in de kinderopvang verhogen
- de toeleiding en de kwaliteit van tewerkstelling in de kinderopvang verhogen
- de kwaliteit van de diensten van opvangouders en buurt- en nabijheidsdiensten verhogen
- de toegankelijkheid tot kinderopvang voor bijzondere doelgroepen verhogen.

ECCE AMA is een initiatief van het VBJK – Expertisencentrum voor Opvoeding en Kinderopvang, in partnerschap met Kind en Gezin, Landelijke Kinderopvang, VCOK Vormingscentrum Opvoeding en Kinderopvang, de Pedagogische Begeleidingsdienst van de Stad gent, de Koepel van Buurt- en Nabijheidsdiensten, de Stad Antwerpen, OCMW Brugge en De Blauwe Lelie. ECCE AMA is een EQUAL-project in het kader van het Europees Sociaal Fonds (ESF).